

УДК 343.6

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v6.2025.16>**Я. Р. Поліщук**

аспірантка кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0009-0008-1221-2090

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНOSTІ ПОНЯТТЯ «НАСИЛЬСТВО» В ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз положень національного законодавства та наукових підходів до визначення поняття «наси́льство» у кримінальному праві України з урахуванням сучасних тенденцій та новітніх форм його прояву. Встановлено, що насильство за своєю сутністю є соціокультурною категорією, яка посягає на основоположні права та свободи людини. Це має важливе значення, оскільки розуміння природи цього явища, механізмів діяльності людської психіки, що спонукають до вчинення протиправних дій, а також способів міжособистісної взаємодії у суспільстві, формує основу для розроблення ефективних методів запобігання, протидії та боротьби з насильством.

Досліджено, що в теорії кримінального права відсутнє уніфіковане розуміння поняття «наси́льство». Незважаючи на поступове вдосконалення кримінального законодавства та усунення окремих термінологічних неузгодженостей, чинний Кримінальний кодекс України й надалі містить положення, що потребують доктринального уточнення. У наукових колах обґрунтовується позиція, згідно з якою нормативне закріплення поняття насильства є ускладненим через його оціночний характер і різноманітність форм прояву. При цьому законодавець застосовує низку термінів для опису насильства без надання їм чітких законодавчих дефініцій, наприклад, «наси́льство», «фізичне насильство», «сексуальне насильство», «протизаконне насильство», «наси́льницькі дії», «застосування насильства», «здійснення насильницьких дій», «психічне насильство», «погроза застосування насильства».

Крім того, з'ясовано, що наукові підходи до визначення поняття «наси́льство» різняться. Частина дослідників отожднює його виключно з фізичним впливом однієї особи на іншу. Інша група вчених розглядає насильство більш комплексно – як явище, що охоплює не лише фізичний, а й психічний вплив. Крім того, у сучасній юридичній науці висловлюються думки про необхідність розширення класифікації видів насильства, включаючи до неї майнове, психологічне, сексуальне та навіть екологічне насильство.

На основі аналізу наукових позицій зроблено висновок, що насильство не можна обмежувати лише фізичним впливом. Воно охоплює також психічні, сексуальні та економічні форми впливу на особу, які посягають на її права, свободи та фізичну чи психічну цілісність.

Наголошено на необхідності вдосконалення кримінального законодавства України шляхом законодавчого закріплення дефініцій поняття «наси́льство», зокрема через внесення відповідних доповнень до статей Кримінального кодексу України, задля усунення труднощів у забезпеченні єдності правозастосовної практики.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, кримінальне право України, доктрина кримінального права України, Кримінальний кодекс України.

Polishchuk Ya. R. THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF "VIOLENCE" IN THE LEGISLATION AND DOCTRINE OF THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

The article analyzes the provisions of national legislation and scientific approaches to the definition of the concept of "violence" in the criminal law of Ukraine, taking into account modern trends and the latest forms of its manifestation. It is established that violence is, by its nature, a socio-cultural category that encroaches on fundamental human rights and freedoms. This is of great importance, since understanding the nature of this phenomenon, the mechanisms of the human psyche that encourage the commission of illegal actions, as well as the methods of interpersonal interaction in society, forms the basis for developing effective methods of preventing, counteracting and combating violence.

It is studied that there is no unified understanding of the concept of "violence" in the theory of criminal law. Despite the gradual improvement of criminal legislation and the elimination of certain terminological inconsistencies, the current Criminal Code of Ukraine still contains provisions that require doctrinal clarification. In scientific circles, the position is substantiated, according to which the normative consolidation of the concept of violence is complicated due to its evaluative nature and the variety of forms of manifestation. At the same time, the legislator uses a number of terms to describe violent acts without providing them with clear legislative definitions, for example, "violence", "physical violence", "sexual violence", "unlawful violence", "violent acts", "use of violence", "commitment of violent acts", "mental violence", "threat of violence".

In addition, it was found that scientific approaches to the definition of the concept of "violence" differ. Some researchers identify it exclusively with the physical impact of one person on another. Another group of scientists considers violence more comprehensively - as a phenomenon that encompasses not only physical, but also mental impact. In addition, modern legal science expresses opinions about the need to expand the classification of types of violence, including property, psychological, sexual and even environmental violence.

Based on the analysis of scientific positions, it is concluded that violence cannot be limited only to physical impact. It also encompasses mental, sexual and economic forms of impact on a person that encroach on his rights, freedoms and physical or mental integrity.

The need to improve the criminal legislation of Ukraine by legislatively enshrining the definitions of the concept of "violence", in particular by making relevant amendments to the articles of the Criminal Code of Ukraine, in order to eliminate difficulties in ensuring the unity of law enforcement practice.

Key words: violence, domestic violence, criminal law of Ukraine, doctrine of criminal law of Ukraine, Criminal Code of Ukraine.

Постановка проблеми. Насильство – це проблема, яка не втрачає своєї актуальності у будь-які часи та може проявлятися у найрізноманітніших сферах суспільного життя. Не зважаючи на те, що людство постійно запроваджує заходи на викорінювання його проявів, навіть сьогодні, враховуючи всі сучасні технології, методи впливу та протидії насильству, воно проникло у кожную сферу людського життя. Звісно, не можна сказати, що рівень насильства в усіх країнах та в усі часи був та залишається однаковим, адже це залежить від багатьох показників, таких як, наприклад, ступінь політичної стабільності суспільства, його соціально-економічний стан тощо. Проте той факт, що насильство притаманне будь-якому суспільству на різних етапах його розвитку, залишається беззаперечним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, проблема насильства та різноманітних форм його проявів досліджувалася у працях багатьох українських науковців, зокрема: В. В. Аніщук, Г. М. Андрусак, П. П. Андрушко, О. Л. Гуртовенко, О. О. Гриньків, І. Є. Жданова, А. П. Закалюка, О. І. Зінсу, І. Я. Козаченка, П. П. Михайленка, К. С. Музичук, В. О. Навроцького, О. В. Проценко, О. І. Саско, О. Л. Старко, В. В. Сташиса, О. В. Степаненко, М. І. Хавронюка, С. С. Яценко та інших. Водночас наразі відсутня єдність думок щодо розгляду дефініції «насильство», що спонукає до ґрунтовного аналізу вказаної проблематики.

Метою нашої роботи є дослідження стану наукової розробленості поняття «насильство» в законодавстві та доктрині кримінального права України.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає О. І. Саско, насильство за своїм сутнісним змістом є соціокультурною категорією, саме тому воно вивчається представниками не лише правових наук, але і філософії, психології, медицини, соціології тощо [9, с. 342]. Це важливий аспект, так як розуміння сутності самого поняття, процесів діяльності мозку, що спонукають до вчинення того чи іншого діяння, а також способів взаємодії осіб у суспільстві є підґрунтям для формування та розробки способів та методів запобігання, боротьби та протидії насильству.

Відомо, що насильство посягає на основоположні права та свободи людини. Це, перш за все, право на життя, свободу, безпеку, фізичне та психічне здоров'я, гідність та інші права, що є фундаментальними для людини. О. В. Поштаренко пише, що «метою насильства є обмеження природних чи людських прав та свобод особистості, примушення її до певної поведінки, завдання або загрози завдання фізичної, моральної або матеріальної шкоди людині всупереч її волі або з використанням її безпорадного стану» [8, с. 518].

Не зважаючи на те, що поняття «насильство» є широковживаним і не новим, на сьогодні не існує єдиного загальноприйнятого визначення.

У чинному законодавстві одночасно використовується значна кількість термінів-синонімів і близьких за змістом понять, що нерідко ускладнює точне тлумачення норм права та створює інші суттєві проблеми у правозастосуванні [10]. Зокрема, ухвалений Кримінальний кодекс України 2001 року також не містить визначення поняття «насильство», хоча даний термін часто використовується як в Загальній, так і Особливій частинах у таких формулюваннях: «насильство», «фізичне насильство» «сексуальне насильство», «протизаконне насильство», «насильницькі дії», «застосування насильства», «здійснення насильницьких дій», «психічне насильство», «погроза застосування насильства».

Спочатку хотіли б зупинитися на використанні поняття «насильство» та його похідних в Загальній частині Кримінального кодексу України. Наприклад, ст. 43, яка визначає одну із обставин, яка виключає кримінальну протиправність діяння, а саме виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Згідка про насильство міститься у ч.2, де зазначено винятки, у яких особа все ж буде притягнена до кримінальної відповідальності, тобто «за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим» [4]. Також у ч. 1 ст. 81-1 щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання для проходження військової служби, законодавець використовує насильство, як одну із обставин, при яких до особи не може бути застосоване таке звільнення, а саме у разі, якщо особа засуджена «за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством» [4]. Крім цього, дане поняття використовується і в ст. 91-1, яка визначає систему обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Ці заходи спрямовані на забезпечення захисту прав і законних інтересів осіб, які зазнали фізичного, психологічного або економічного насильства. Такі зміни до Кримінального кодексу України були внесені на виконання положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими проявами [3].

Що стосується Особливої частини, то тут поняття «насильство» використовується значно частіше, ніж в Загальній, проте знову ж єдиного трактування немає. В даному випадку воно

розкривається в контексті різних кримінальних правопорушень, що передбачають відповідальність за ті чи інші прояви насильства. Наприклад, ст. 126-1, яка передбачає покарання за домашнє насильство, містить таке визначення як «умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [4]. Також ч. 1 ст. 153 Кримінального кодексу України має ще одне визначення насильства в іншому його прояві, а саме «сексуальне насильство – це вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи» [4].

Крім цього, вважаємо, що в розрізі нашого дослідження необхідно також згадати ст. 187 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за розбій, адже тут ми зустрічаємо насильство у двох його проявах. Об'єктивна сторона розбою насамперед характеризується застосуванням насильства як ключового способу вчинення цього злочину. Верховний Суд у своїх правових позиціях неодноразово зазначав, що таке насильство охоплює як фактичне заподіяння тілесних ушкоджень будь-якого ступеня тяжкості, так і дії, які створювали реальну загрозу для життя чи здоров'я, навіть за відсутності фактичної шкоди. Насильство при розбої виконує функцію подолання або попередження можливого опору потерпілого та створення стану примусу. Альтернативною формою прояву насильства є погроза його застосування, яка за своєю юридичною природою визнається психічним насильством. Верховний Суд підкреслює, що така погроза повинна бути реальною, конкретною та сприйматися потерпілим як негайна загроза застосування саме небезпечного для життя чи здоров'я насильства. При цьому для кваліфікації дій за ст. 187 Кримінального кодексу України не має значення, чи мав винний реальний намір реалізувати цю погрозу. Отже, насильство або погроза його застосування є обов'язковими елементами об'єктивної сторони розбою, без яких склад цього злочину відсутній [7, с. 38].

Також в Особливій частині Кримінального кодексу України часто вживаються інші близькі за значенням терміни та словосполучення, які охоплюються насильством та виражають примус та вплив. Наприклад, в ст. 299, яка визначає покарання за жорстоке поводження з тваринами, однією з кваліфікуючих ознак, що тягне за собою суворішу кримінальну відповідальність, вказа-

но «насильницькі дії щодо тварин, спрямовані на задоволення статевої пристрасті» [4]. Тобто в даному випадку замість насильства вживається словосполучення «насильницькі дії».

Отже, єдиного підходу до визначення сутності поняття «насильство» у межах цих термінів не простежується. Слід наголосити, що в останні роки було проведено значну роботу з усунення таких термінологічних неузгодженостей, які існували у попередніх редакціях законодавства. Водночас навіть у чинній редакції кримінального закону залишаються окремі формулювання, що потребують подальшого уточнення та вдосконалення.

Деякі науковці зазначають, що поняття «насильство» не може бути визначеним у Кримінальному кодексі України, оскільки має оціночний характер і вибірково охоплює низку найбільш агресивних форм фізичного примусу, через які, власне, і слід її розкривати.

Як свідчить наведене вище, законодавець для позначення насильства використовує різноманітні поняття, дефініції, які у чинному Кримінальному кодексі України не закріплені. Проте, це можна розглядати з позитивної точки зору, адже з огляду на те, що кримінальне законодавство не містить чіткого визначення поняття «насильство» та похідних категорій, пов'язаних із його розумінням, науковцям відкривається досить широке поле для теоретичних досліджень і дискусій.

При наданні визначення поняттю «насильство», науковці найчастіше поділяються на дві групи. Перша група надає визначення насильству виключно як фізичний вплив однієї особи на іншу. Друга ж група не обмежується лише фізичним впливом, а розглядає насильство як і психічний вплив, та надає йому більш широкого значення.

Більше того, останнім часом у юридичній науці висловлюються думки про те, що поняття насильства в кримінально-правовому сенсі не слід обмежувати лише двома його традиційними формами – фізичною та психічною. Деякі дослідники пропонують розширити класифікацію, відносячи до видів насильства також майнове, психологічне, сексуальне та навіть екологічне насильство.

Отже, якщо ми говоримо про першу групу, то до неї слід віднести В. О. Навроцького, який дотримується позиції, що насильство слід розуміти виключно як фізичний вплив на організм потерпілого [5, с. 10].

Цікавою є позиція Л. А. Наконечної, яка вважає недоцільним розмежовувати насильство на фізичне та психічне. На її думку, психіка є важливою функцією людського організму, проте не належить до фізіологічних структур, а отже, не може бути безпосереднім об'єктом фізичного насильства. Отже, під насильством авторка пропонує розуміти протиправний умисний фізичний

вплив на тілесну цілісність та (або) особисту свободу іншої живої істоти, який здійснюється шляхом активної дії, незалежно від того, усвідомлює це адресат чи ні, і який спричиняє або може спричинити фізичну (щодо людини чи хребетних тварин) та (або) психічну шкоду (щодо людини) [6, с. 11–12].

Що стосується іншої групи, то її представники надають більш ширше визначення поняттю «наси́льство», не обмежуючись виключно фізичним впливом.

О. П. Дзьобань та В. Г. Пилипчук визначають насильство як «дію, зокрема силового характеру, спрямовану на особу чи групу осіб, що суперечить природному перебігу подій, а також фізичним, біологічним, юридичним і моральним законам» [2, с. 49].

О. М. Гумін визначає насильство як умисне вчинення суспільно небезпечних і протиправних дій однією особою щодо іншої всупереч або без її волі та згоди, а також із використанням стану безпорадності потерпілого. Такі дії порушують конституційні права й свободи людини та пов'язані з фізичним, психічним або сексуальним впливом на неї. На думку автора, зміст поняття «наси́льство» може варіюватися залежно від мети його застосування, адже це явище має досить широкий характер. Насильство виступає соціально-правовим феноменом, який не обмежується лише рамками кримінального законодавства [1, с. 261].

А. Я. Шугало, аналізуючи кримінально-правову регламентацію домашнього насильства, зазначає, що сучасне розуміння насильства повинно виходити за межі виключно фізичного примусу і включати різноманітні форми суспільно небезпечного впливу на потерпілу особу. У своїй дисертаційній праці з питань кримінальної відповідальності за домашнє насильство він підкреслює, що поняття «наси́льство» має бути розглянуте як широке кримінально-правове явище, що охоплює не тільки фізичні дії, але й психологічні та економічні форми примусу, які завдають шкоди психічному стану, свободі волевиявлення чи матеріальному становищу особи. За таким підходом насильство включає навмисне залякування, приниження, контроль над життям жертви, а також економічні обмеження, які призводять до погіршення якості життя постраждалого. А. Я. Шугало зауважує, що кримінальне законодавство відображає ці розширені форми впливу, проте законодавчі формулювання часто залишаються неконкретними та потребують подальшого уточнення. Такий ширший підхід, на його думку, дозволяє краще відобразити реальні суспільно-небезпечні наслідки насильства, посилити захист

прав і свобод особи, а також сприяти ефективнішому правозастосуванню і профілактиці злочинних проявів [11].

Висновки. Дослідивши різні підходи до визначення поняття «наси́льство», ми підтримуємо думку тих науковців, які не обмежуються лише фізичним впливом, а тому визначаємо насильство як умисну дію або бездіяльність, що здійснюється всупереч волі іншої особи з метою підкорення, примушення чи заподіяння шкоди, пов'язана з фізичним, психічним, сексуальним або економічним впливом, яка порушує її права, свободи, фізичну чи психічну цілісність.

Застосування особою насильства призводить до порушення основоположних прав іншої людини, що, своєю чергою, є порушенням норм чинного законодавства. У Кримінальному кодексі України передбачено низку суспільно небезпечних діянь, які за своєю суттю мають насильницький характер, проте під час формулювання їх складу законодавець не завжди використовує термін «наси́льство».

У сучасній кримінально-правовій доктрині відсутній єдиний підхід до визначення поняття «наси́льство». Попри суттєву роботу законодавця щодо усунення термінологічних неузгодженостей у попередніх редакціях кримінального законодавства, окремі положення чинного Кримінального кодексу України й надалі потребують уточнення та вдосконалення. У науковій літературі висловлюється позиція, відповідно до якої поняття насильства не може бути нормативно закріплене з огляду на його оціночний характер та різноманітність форм прояву. Водночас законодавець використовує низку термінів для позначення насильницьких дій, не надаючи їм законодавчих дефініцій.

На нашу думку, вирішення зазначеної проблеми, можливе лише шляхом законодавчого закріплення поняття «наси́льство», зокрема через внесення відповідних доповнень до статей Кримінального кодексу України.

Ми вважаємо недоцільним обмежувати розуміння насильства лише фізичним впливом, оскільки воно може здійснюватися й без прямого фізичного контакту, наприклад, шляхом впливу на психіку людини. Водночас чинне українське законодавство, зокрема Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», виокремлює й інші його форми – психологічне, економічне та сексуальне насильство.

Маємо підстави сподіватися, що в оновленому Кримінальному кодексі України буде усунуто наявну прогалину та надано законодавче визначення ключових понять, зокрема «наси́льства».

Література

1. Гумін О. М. Поняття насильства в сім'ї щодо неповнолітніх її членів та їх види. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 261–265.
2. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти: монографія / за заг. ред. проф. В. Г. Пилипчука. Харків: Май дан, 2011. 244 с.
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Навроцький В. О. Поняття насильства та його врахування при кримінально-правовій кваліфікації. *Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 17–18 квітня 2000 р. Львів, 2000. С. 10–11.
6. Наконечна Л. А. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 21 с.
7. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях про злочини проти власності. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2018 по 01.08.2019. Київ, 2019. 50 с.
8. Поштаренко О. В. Насильство. *Енциклопедія сучасної України* / редкол: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін. Київ: Інст. енцикл. дослід. НАН України, 2020. Т. 22. С. 518–519. URL: <https://esu.com.ua/article-70523>.
9. Саско О. І. Насильство як кримінально-правова категорія. *Насильство: проблеми запобігання та протидії*: монографія / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2023. С. 342–380.
10. Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України / упоряд. М. І. Хавронюк. Київ: Юрисконсульт, 2006. 550 с.
11. Шугало А. Я. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2025. 229 с. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/nauka/dorobok_zdobuvachiv/shugalo_d.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025